

Kirjallisuutta – Litteratur

Venäjä maantieteensä vankina

HELANTERÄ, ANTTI & VELI-PEKKA TYNKKY-NEN (2002). *Maantieteelle Venäjä ei voi mitään*. 261 s. Ajatus Kirjat, Jyväskylä.

Maantieteelle me emme voi mitään, eikä voi Venäjäkään, mutta mitä maantieteilijät voivat Venäjälle? Antti Helanterä ja Veli-Pekka Tynkkynen ovat kirjoittaneet itänaapurin maantieteestä kohderyhmänään opettajat, opiskelijat ja Venäjästä kiinnostunut yleisö. Venäjän ongelmien kimppeeseen kaksikko käy varsin empiristisesti. Kirjassa ei pohdita Venäjän suurta ideaa vaan käydään läpi sen karua todellisuutta. Tämän teoksen Venäjä ei ole niinkään suurten kirjailijoiden ja ajattelijoiden koti kuin pohjoisen suurperiaasin rämpivä ongelmapesäke.

Kirjoittajat tarkastelevat ensin Venäjän historiaa ja alueellista laajenemista. Painopiste on taloushistoriassa. Jo tähän lukuun sisältyy koko kirjan yksi keskeinen väittäjä: Venäjän (mukaan lukien Neuvostoliiton) vuosisatoja jatkunut laajeneminen sekä sen mukanaan tuoma ekstensiivinen taloudenpito ovat johtaneet maan niihin vaikeuksiin, joissa se nyt on. Venäjän historiasta siirrytään maan kaupunkirakenteeseen. Kirjoittajat esittelevät sekä kaupunkien sisäistä yhdyskuntarakennetta että niiden sijaintia ja keskinäistä verkottumista. Tarkastelu kohdistuu enimmäkseen suuriin, usean sadan tuhannen asukkaan keskuksiin. Luvussa selvitetään kaupunkien kehityksen syitä, jotka painottuvat tuotantoon. Asutusrakenteesta kirjoittajat pääsevät alueiden ja keskuksien väliseen valtakamppailuun ja pohtimaan, miksi Venäjäkin näytti olevan hajoamassa Neuvostoliiton vana-vedessä. Venäläinen ympäristöpolitiikka saa myös oman lukunsa, joka sisältää pohdintaa maan kaksijakoisuudesta suhteessa ympäristökysymyksiin ja raaka-ainesiin: asiantuntijoiden näkemykset ovat polarisoituneet loputtomien resurssien ja ympäristötuhon ääripäihin. Venäjän maataloutta ja elintarviketuotantoa käsitellään niin ikään oman lukunsa verran. Kirjoittajat analysoivat muun muassa sitä, vaivaako maata ruokapula. Lopuksi he pohtivat Venäjän ja venäläisten suhdetta muuhun maailmaan, kattavasti geopolitiikasta ja kansainvälisistä sopimuksista kansalaisiin ja kansalaisliikkeisiin. Kirja ei pääty kokoavaan loppuluukuun, mikä on harmi: historian pitkiä linoja ja tulevaisuudennäkymiä olisi aivan hyvin voinut vielä nivoa yhteen.

Kirjassa otetaan kantaa ajankohtaisiin haasteisiin ja kysymyksiin, mutta aika suuren osan huomiosta vie neuvosto-aika. On hyvä, että jatkumoa ja muutosta neuvostoajan ja sen jälkeisen ajan välillä pohditaan. Samalla lailla ajalliseen ketjuun olisi voinut kytkeä myös keisariallisen Venäjän ajan, joka nyt eristyy alun historialuvuksi. Systemaattinen esitys Venäjän koko maantieteestä kirja ei ole, mitä Helanterä ja Tynkkynen eivät lupaakaan. Mutta ei ole epäilystäkään siitä, etteivätkö kaikki kirjassa käsitellyt teemat olisi ehdottomasti kiinnostavia.

Yksi motiivi teoksen kirjoittamiselle on ollut maantieteen näkökulmien puuttuminen Venäjää koskevasta keskustelusta. Mutta mikä on kirjan käsitys maan-

tieteestä ja mitä lisäarvoa ala tuo keskusteluun? Kirjassa maantiede ymmärretään kahdelta kannalta: luonnonmaantieteenä (luonnonolojen vaikutus yhteiskuntaan) ja aluemaantieteenä (aluerakenne ja alueiden käyttö). Näitä teemoja yhdistävät toimintojen perifeerisen sijainnin aiheuttamat ongelmat sekä Venäjän sisällä että suhteessa ulkovaltoihin. Kirjan maantieteellinen ote painottuu siten aluetieteeseen, -suunnitteluun ja -politiikkaan. Mukana on alueiden ja keskushallinnon välistä politiikkaa, maaseutupolitiikkaa (tai sen puutetta), ympäristöpolitiikkaa ja kehittämisspolitiikkaa. Venäläinen arki jää teoksessa vähälle huomiolle. Kirjassa puhutaankin yllättävän paljon poliitikkojen ja viranomaisten suunnitelmista, mistä johtuen se jää monesti leijumaan strategioiden tasolle eikä tavoita arjen maantiedettä. Tästä huolimatta hyvin kiinnostavaa on esimerkiksi asutusrakenteen ja kaupunkisuunnittelun kuvaus.

Kirjan mukaan maantiede kahlitsee Venäjää. Mutta onko maantiede Venäjälle vain vankila? Eikö se ole tarjonnut myös mahdollisuuksia? Ja eivätkö venäläiset ole onnistuneet aika hyvin näitä mahdollisuuksia hyödyntämään? Joet ovat olleet oiva kulkureitti. Arojen yli on ollut helppo hallita imperiumia, ja tarvittaessa ne ovat uuvuttaneet vihollisen. Luonnonrikkauksia on riittänyt hyödynnettäviksi, ja silti luontoa on jäänyt koskemattomaksikin. Venäjän imperiumi on ollut varsin pitkäikäinen, vaikka sillä toki on ollut suuria vaikeuksia historian saatossa. Ja olihan maa sen menneen kaksinaapaisen maailman toinen pooli. Kirjan yksi keskeinen väittäjä on, että Venäjän tulisi vetäytyä kaukaisilta alueilta, jonne se erehtyi jo kauan sitten laajentumaan. Onko näin? Voi olla, että öljypulasta kärsivä maailma vielä tarvitsee Venäjän pohjoisen öljykenttiä.

Kirjan läpi kulkee vertailuasetelma Venäjän ja länsimaisen markkinatalouden välillä. Tuntuu kuitenkin siltä, että kirjoittajien käsitys länsimaisesta markkinataloudesta on yksinkertaistettu ihanne. Niinpä vertailuasetelma ei ole reilu, vaikka vertailu periaatteessa hyvä asia onkin. Ensimmäinen vertailuasetelma Venäjän ja ”lännen” välillä koskee kuluttajien mieltymyksiä. Kirjoittajien mukaan Neuvostoliitossa tuotanto ohjasi kulutusta, länsimaisessa markkinataloudessa taas kuluttajien preferenssit ohjaavat tuotantoa. Mutta kyllähän tuottajat ohjaavat kuluttajien käyttäytymistä ja luovat tarpeita myös ja nimenomaan länsimaisissa markkinatalouksissa. Toiseksi kirjoittajat käsittelevät keskuspaikkahierarkiaa. Tekstistä saa sen vaikutelman, että länsimaisissa markkinatalouksissa kaupunkihierarkia on jotakuinkin itsestään muodotunut ihanteelliseksi. Toisin on Venäjällä, jossa se teollisuuspolitiikan seurauksena on kieroutunut liian suurine kaupungeineen. Mutta toteutuuko keskuspaikkahierarkia muualla maailmassa jotenkin ”oikealla” tavalla? Esimerkiksi Itä-Suomesta katsottuna Suomen kaupunkijärjestelmä, kaupunkihierarkia ja aluekehitys eivät suinkaan ole ihanteellisia, ja kaupunkien suhteista keskustellaan jatkuvasti.

Kolmanneksi kirjoittajat ottavat kantaa maataloustukiin ja unohtavat, että länsimainen maatalous elää aika pitkälti tukien varassa. Tästähän käydään kovaa kamppailua Euroopan unionissakin: joidenkin mielestä maataloustuet tulisi lakkauttaa ja maataloutta harjoittaa siellä missä siihen tehokkaimmin pystytään, toiset vastustavat moisia ajatuksia kiihkeästi. Tämä on lännessä kova poliittinen kysymys. Neljänneksi kirjoittajat viittaavat ”termostaattiteoriaan”, jonka mukaan länsimaissa kansalaismielipide säätelee ympäristönsuojelun määrää edustuksellisen demokratian kautta. Mutta eihän edustuksellisen demokratian ulkopuolella käytäville suojelukiistoille näy loppua Suomessakaan. Kamppailua käydään esimerkiksi Natura-alueista tai suurpetokannoista myös hallinnon ja kansalaisten välillä. Ei ole mitään objektiivista ”termostaattia”!

Kun asioita tällaisin indikaattorein normitetaan Suomen tai ”länsimaiden” mukaan, ilmenee, että ne tehdään usein eri lailla Venäjällä. Niinpä Venäjä on tuomittu epäonnistumaan vertailussa. Tällainen tarkastelu ei välttämättä auta ymmärtämään sitä, miksi asiat ovat Venäjällä huonosti. Silloin hyvätkin neuvot kaikuivat kuuroille korville.

Kirjan ulkoasusta on haluttu tehdä komea ja siksikin siltä olisi odottanut sisällön parempaa viimeistelyä. Huolimattomuutta ja toistoa on luvattoman paljon. Kirja junnaa ajoittain raskaasti kuin venäläinen hallintotapa. Tyylillisesti kirjoittajat ovat pyrkineet vankkaan tietoon perustuvaan näkemykselliseen teokseen, mutta lipsahtelevat valitettavasti ajoittain aika yksioikoisten heittojen puolelle. Venäläisten kansanluonnetta koskevasta kommentista tulee mieleen vanha kansakoulun oppikirja,

jonka mukaan saksalaiset ovat ahkeria ja venäläiset laiskoja.

Kirjassa on myös hienoja karttoja, mutta ne jäävät puolinaisiksi, koska niistä puuttuvat laadinnassa käytetyt kriteerit. Lukijasta olisi kiinnostavaa tietää, miten on määritelty ja laskettu ”luonnonympäristön suotuisuus väestön elinolosuhteiden kannalta” (sivut 98–99). Kartan lähteet kyllä mainitaan, mutta olisi ne kriteerit voinut tähänkin kirjata, varsinkin kun monelle kohderyhmään kuuluvalla lukijalle alkuperäisten lähteiden saatavuus ja luettavuus on kiven takana. Sitä paitsi elinympäristön suotuisuus on kytköksissä kulloiseenkin yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Venäläisissä maantieteen koulukirjoissa esiintyy samanlainen kartta, mutta yhdeksäsluokkalaisille on selitetty mihin kriteereihin se perustuu. Sama hämmennys koskee ympäristön muutoksia paikantavia karttoja (sivut 100–103): millä perusteella esimerkiksi sisävesialue on ”merkittävästi” tai ”lievästi” saastunut? Tai milloin on suoritettu ”liikahakkuita”, kun hakkuut ovat jatkuvasti kiistanalainen kysymys? Tai mikä ero on ”merkittävillä” ja ”selvillä ympäristömuutoksilla”?

Maantieteelle Venäjä ei voi mitään -kirjalla on paikansa. Se pitää ymmärtää osittain poleemisena kirjoituksena itänaapurista. Kirja avaa monia kiinnostavia ja tärkeitä aiheita Venäjästä. Synteesin tekeminen Venäjän maantieteestä on vaativaa ja työsraka suuri, myös sen osoittaa tämä teos. Tyhjäksi ei Venäjän maantiedettä saa yhdellä kirjalla ammennettua.

JUHA KOTILAINEN

*Karjalan tutkimuslaitos,
Joensuun yliopisto*